

Черній Володимир Васильович,
ректор Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН, ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ

20 лютого 2014 року розпочалася збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України, коли було зафіксовано перші випадки порушення збройними силами держави-агресора порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил, розташованих у Криму відповідно до Угоди між Україною та РФ про статус та умови перебування на території України чорноморського флоту РФ від 28 травня 1997 року, для блокування українських військових частин. На початковій стадії агресії особовий склад окремих російських збройних формувань не мав розпізнавальних знаків [8].

У квітні 2014 року розпочалася друга фаза збройної агресії РФ проти України, коли контрольовані, керовані та фінансовані спецслужбами РФ озброєні групи проголосили створення Донецької та Луганської народних республік. Протягом травня 2014 року в неконституційних проросійських формуваннях провели фіктивні референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворень від України. Під приводом і з метою їхньої підтримки на територію України було заслано розвідувально-диверсійні групи, очолювані кадровими офіцерами Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних сил РФ. За їхньою участю здійснено захоплення адміністративних будівель у низці населених пунктів Донецької та Луганської областей, напади на частини українських сухопутних сил і літаки Повітряних сил Збройних Сил України [8].

24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що супроводжувалося захопленням частини території України, знищенням і руйнуванням цивільної інфраструктури, насильством щодо цивільного населення та українських полонених на окупованих територіях тощо.

Усі фази збройної агресії РФ щодо України супроводжувалися та продовжують супроводжуватися вчиненням низки кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої

недоторканості особи, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Найпоширенішими є умисні вбивства (ст. 115 КК України) та порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України). Водночас, слід акцентувати увагу на тому, що, почавши війну проти України, РФ порушила міжнародні договори. Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, членом якої є також РФ, кожна держава зобов'язана у своїх міжнародних відносинах утримуватися від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, не сумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй [10].

За 2022 рік було зареєстровано 62 128 кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. З них 60 387 фактів – це порушення законів та звичаїв війни; 145 кримінальних правопорушень, де винним повідомлено про підозру, і лише 47 обвинувальних вироків винесено щодо таких осіб. За облікованими кримінальними правопорушеннями це другий показник після фактів вчинення кримінальних правопорушень проти власності (113 137) [9]. Протягом 2023 року обліковано 51 845 кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, з них 50 177 – порушення законів та звичаїв війни [9].

Наведені кількісні показники зареєстрованих кримінальних правопорушень засвідчують різну динаміку зазначених протиправних діянь, а також те, що встановити винних осіб, а тим паче їх затримати й доставити до органів досудового розслідування та суду, надзвичайно складно у зв'язку з тим, що такі особи перебувають у збройних формуваннях держави-агресора, яка веде війну проти України. У більшості випадків таких осіб знищують сили оборони, тому значна кількість зазначених кримінальних правопорушень залишається нерозкритою.

Попри складність притягнення винних до кримінальної відповідальності в умовах війни за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, зокрема громадян, які беруть активну участь у збройній агресії, кримінальне законодавство нашої держави вчасно реагує на такі виклики. З початку повномасштабного вторгнення РФ було прийнято 23 закони України про внесення змін до КК України, якими доповнено та змінено окремі положення кримінального закону.

Серед цих законів слід виокремити:

1) Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яким доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України [1];

2) Закон України від 3 березня 2022 року № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану», яким доповнено ст. 111 та 113 КК України другими частинами з положеннями про вчинення дій в умовах воєнного стану [3];

3) Закон України від 3 березня 2022 року № 2114-IX «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким розділ «Прикінцеві та перехідні положення» КК України доповнено пунктом 22 такого змісту: «Цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»» [7];

4) Закон України від 15 березня 2022 року № 2124-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», яким КК України доповнено статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України». Відповідно до зазначеної статті не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч і стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2];

5) Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або

розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану», яким КК України доповнено статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [4];

6) Закон України від 14 квітня 2022 року № 2198-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», яким доповнено КК України статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору» [5];

7) Закон України від 28 липня 2022 року № 2472-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», яким КК України доповнено ст. 84-1 «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого» [6].

Зазначені зміни до кримінального законодавства України, з одного боку, є заходом впливу на осіб, які вчинили певні кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану, а з другого – здійснює профілактику вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Аналіз діяльності правоохоронних органів засвідчує, що такі зміни є ефективним правовим профілактичним заходом, з огляду на збільшення кількості кримінальних правопорушень проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Крім того, бойовий імунітет й обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, – виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, надають можливість силам оборони ефективніше виконувати службові обов'язки, не побоюючись за кримінально-протиправні наслідки своїх дій та кримінальної відповідальності за них. Однак, широкий перелік умов правомірності реалізації зазначеної обставини в певній мірі не співрозмірний з об'єктивними реаліями в сучасних умовах.

Водночас слід зауважити, що з 24 лютого 2022 року на всій території України введено правовий режим воєнного стану і,

відповідно до нього, комендантську годину. Органи Національної поліції щодня реєструють значну кількість фактів порушення комендантської години. Це, по-перше, свідчить про відсутність соціальної відповідальності громадян, по-друге, про соціальну обумовленість встановлення відповідальності за порушення комендантської години, зокрема адміністративної – за порушення обмежень, встановлених правовим режимом воєнного стану та запроваджених відповідним Указом Президента України та кримінальної – за систематичне порушення обмежень, встановлених правовим режимом воєнного стану та запроваджених відповідним Указом Президента України. Отож гостро постало питання захисту кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови охорони національної безпеки України, встановленого порядку несення військової служби миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

З отриманням 23 червня 2022 р. Україною довгоочікуваного статусу у кандидати на членство в Європейському Союзі, більш гостро постало питання щодо відповідності сучасної кримінальної політики, в умовах ринкових перетворень економіки, яка повинна відповідати існуючим соціально-економічним процесам, сприяти зниженню кримінальних ризиків в різних сферах суспільного життя, враховуючи криміногенні тенденції та відображати потреби слідчої та судової практики для належної реалізації кримінально-правової охорони суспільних відносин. Попри всі складнощі, успіх у подоланні викликів та загроз, спричинених воєнною агресією, залежить, зокрема і від розширення співпраці правоохоронних органів різних країн у сфері попередження злочинності, а також від якісного удосконалення національного законодавства в цілому, що є особливо актуальним у період його адаптації до європейських та міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2108-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6>.

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5>.

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2>.

4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24 берез. 2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6>.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квіт. 2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6>.

6. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28 лип. 2022 р. № 2472-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#n6>.

7. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18>.

8. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : постанова Верховної Ради України від 21 квіт. 2015 р. № 337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>.

9. Статистика / Офіс Генерального прокурора : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravorporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

10. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/unc-harter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.